

III.A skupina - p¹ prvky - B, Al, Ga, In, Tl

Z	Značka prvku	A _r	Elektrónová konfigurácia	Teplota		Elektronegativita	Ox. číslo
				topenia °C	varu °C		
5	B	10,81	[He] 2s ² 2p ¹	2,0	2180*	3650	(-III), III
13	Al	26,98	[Ne] 3s ² 3p ¹	1,5	660	2467	III
31	Ga	69,72	[Ar] 3d ¹⁰ 4s ² 4p ¹	1,8	30	2403	(I), III
49	In	114,82	[Kr] 4d ¹⁰ 5s ² 5p ¹	1,5	156,6	2080	(I), III
81	Tl	204,37	[Xe] 4f ¹⁴ 5d ¹⁰ 6s ² 6p ¹	1,4	303	1457	I, III

* kosoštvorcová modifikácia

Charakteristika:

- majú 3 **valenčné elektróny**, el. konfigurácia ns^2np^1
- B – polokov, ostatné - typické kovy ► kovový charakter stúpa s rastúcim Z
- **B tvorí výhradne kovalentné zlúčeniny**
- so stúpajúcim Z:

*klesá stálosť zlúčenín s ox. číslom III a stúpa stálosť zlúčenín s ox. číslom I
rastie bázičný (zásaditý) charakter oxidov, príp. hydroxidov*

$B(OH)_3$ - kyslý charakter, $Al(OH)_3$ –amfotéry, $Tl(OH)$ - zásaditý

Ga – nízka teplota topenia 30°C a vysoká teplota varu 2 344°C = používa sa do teplomerov na meranie vysokých teplôt

In – zliatina Au + Pt + In = veľmi tvrdá, pevná a odolná – v zubnej technike

BÓR

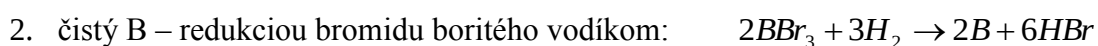
Výskyt:

- len v zlúčeninách: **sasolín** - H_3BO_3
- bórax** - $Na_2[B_4O_5(OH)_4] \cdot 8H_2O$ (starší vzorec: $Na_2B_4O_7 \cdot 10H_2O$)
- vo forme **boritanov**
- v niektorých: *minerálnych vodách* – Karlove Vary
- Jazerách – Toskánsko (TAL)*

Vlastnosti:

- žihaním na vzduchu zhorí zeleným plameňom
- **pevná látka**, veľmi tvrdá, **žiaruvzdorná**, veľmi vysoký bod topenia, **polovodič**
- vyskytuje sa v niekoľkých alotropických modifikáciách
- prevažne **trojväzbový**
- väčšina boritých zlúčenín hydrolyzuje na kyselinu boritú alebo boritany
- je **biogénny** stopový prvok najmä pre rastliny - je potrebný pre ich vývoj, lebo pôsobí ako ich rastový prvok. Pri nedostatku bóru v pôde rastliny nekvitnú a teda nevytvárajú plody. Je nevyhnutný aj pre teplokrvné živočíchy.

Príprava:

Zlúčeniny

bez kyslíkaté

✓ **Boridy**

- **boridy kovov** s rozmanitým zložením, sú mimoriadne tvrdé, chemicky odolné, žiaruvzdorné, majú schopnosť absorbovať neutróny
- **použitie**: jadrová energetika - neutrónové štíty, kontrolné tyče

✓ **Bórany**

- zlúčeniny B s vodíkom - napr. B_nH_{n+4} , BH_4 – borán, B_2H_6 - dibóran
- nižšie homológy sú pri normálnej teplote plynné látky, vyššie prchavé kvapaliny až pevné látky
- veľmi reaktívne, toxické, rozmanité štruktúry

B₄C - *karbid bóru*

- výroba brúsnych materiálov, obloženie báz a spojok

kyslíkaté

- **bór sa zo všetkých prvkov najochotnejšie zlučuje s kyslíkom**

✓ **B₂O₃** – *oxid boritý*

- sklovitá látka, vzniká horením bóru: $4B + 3O_2 \rightarrow 2B_2O_3$
- kyselinotvorný → s vodou sa zlučuje za vzniku H_3BO_3 (silne exotermická reakcia)
- používa sa pri výrobe niektorých druhov skla

✓ **H₃BO₃** – *kyselina trihydrogenboritá*

- **najvýznamnejšia oxokyselina bóru**, slabá kyselina, tvorí masťné šupinkové priehľadné **kryštály** málo rozpustné vo vode, súčasť pár, ktoré vychádzajú zo zeme v sopečných oblastiach
- slabá jednosýtna kyselina + jej soli – boritany – sa používajú v **zdravotníctve** ako liečiva založené na *antiseptickom, dezinfekčnom, antimykotickom a antiflogistickom účinku* najmä na kožu a sliznice.

Najčastejšie sa používajú vo forme:

bórovej vody (1 – 3 % roztok H_3BO_3) na oplachy a obklady zapálenej alebo zranenej kože, na zapareniny, v očnom lekárstve

bórovej masť (3 – 10 % roztok H_3BO_3) pri popáleninách, na ošetrenie vredov, preležanín, ekzémov a rán.

Hoci majú zlúčeniny bóru majú mierny *dezinfekčný účinok*, pri dlhom používaní sa môže prejaviť aj ich toxicosť. Zlúčeniny bóru majú aj slabí antiepileptický účinok

✓ **HBO₂** – *kyselina boritá*

- vzniká zahrievaním H_3BO_3 , pričom dochádza k odštiepeniu H_2O : $H_3BO_3 \xrightarrow{107^\circ C} HBO_2 + H_2O$

- slabá kyselina

⇒ **obe kyseliny borité sú veľmi slabé kyseliny** ⇒ ich anióny sú silné bázy

Boritany

- zlúčeniny obsahujúce rozmanité anióny (BO_3^{3-}), ($B_2O_5^{4-}$), ($B_3O_6^{3-}$)
- najvýznamnejším je **bórax** - $Na_2[B_4O_5(OH)_4] \cdot 8H_2O$
  - biely kryštalický prášok, rozpustný vo vode
  - na vzduchu zvetráva
  - používa sa: v zdravotníctve ako slabé antiseptikum
    - pri výrobe skla (optické sklá)
    - čistiacich prostriedkov
    - smaltovaného riadu, glazúr, keramiky

Peroxoboritany

- vznikajú účinkom H_2O_2 na boritan sodný
- ich zloženie - $NaBO_2 \cdot H_2O_2 \cdot 3H_2O$
- uvoľňujú vo vodnom roztoku H_2O_2 - majú pracie a bieliace účinky – patria medzi **bieliace látky** (látky s oxidačnými schopnosťami, ktoré v priebehu čistenia zjasňujú tkaniny a odstraňujú farebné nečistoty na základe oxidačno-redukčných reakcií)
Najčastejšie sa do práškových detergentov používa **peroxoboritan sodný** - $NaBO_3$, ktorý maximálny bieliaci účinok dosahuje pri teplote varu čistiaceho roztoku → aby efektívne účinkoval aj pri nižších teplotách sa pridávajú aktivátory.

HLINÍK

Výskyt:

- iba v zlúčeninách, patrí k najrozšírenejším prvkom v zemskej kôre – súčasť nerastov a hornín – **hlinitokremičitany** – sludy, živce (stavba žuly, ruly, ...) zvetrávaním **živcov** – **hlina** = pôda, z ktorej rastliny čerpajú **živiny**
čistá biela hlina = kaolín (jeho súčasťou je kaolinit - $Al_2(OH)_4[Si_2O_5]$)

$Al_2O_3 \cdot nH_2O$ – **bauxit**

Al_2O_3 - **korund** a jeho farebné odrody

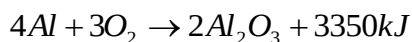
Na_3AlF_6 - **kryolit**

Vlastnosti:

- patrí medzi najvýznamnejšie technické kovy, striebrošedý, **mäkký** kov, nízka hustota, výborný tepelný a elektrický **vodič**, dá sa valcovať na tenký plech (tenká fólia - **alobal**), vytiahnuť na tenký drôt, kujný
- za norm. podmienok je **odolný voči korózii** (pokrýva sa súvislou vrstvičkou Al_2O_3 a tá bráni ďalšej oxidácii)
- v zlúčeninách je **vždy v oxidačnom stupni III**
- pri zohriatí sa prudko zlučuje s kyslíkom – zhorí oslnivým plameňom
- má **amfotérny** charakter = **rozpúšťa sa v**
  - kyselinách**: $2Al + 6HCl \rightarrow 2AlCl_3 + 3H_2$
  - alkalických hydroxidoch**: $2Al + 2NaOH + 6H_2O \rightarrow 2Na[Al(OH)_4] + 3H_2$
- v koncentrovanej HNO_3 sa pasivuje

REAKCIA s kyslíkom:

- až pri vysokých teplotách (silne exotermická reakcia)

aluminotermia – metóda výroky kovov založená na schopnosti Al viazať kyslík z oxidov niektorých kovov (napr. z Mn, Mo, Cr)

Výroba:

- Žiar nad Hronom
- **elektrolýza** taveniny zmesi bauxitu a kryolitu - Al_2O_3 a Na_3AlF_6 pri teplote asi $950^\circ C$
(katódu tvorí oceľová vaňa zvnútra obložená C-doskami, C-anódy sú zhora zavesené do priestoru pece, roztavený hliník sa občas vypúšťa z pece do panví)

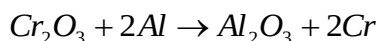
Použitie

- kryolit ako tavidlo (znižuje teplotu tavenia zmesi)
- **dobrý vodič elektrického prúdu**
- výroba: úžitkových predmetov (kuchynský riad, príbory, bižutéria)

alobal

zliatin – napr $Al + Mg + \dots = \text{konštrukčný materiál}$ v automobilovom, leteckom a lodiarskom priemysle, napr. **Dural** = $Al + Mg + Cu + Mn$

- ako **prášok na nátery**
- v **hutníctve** - **aluminotermia** - aluminotermická výroba niektorých kovov, napr. Mn, Co, z ich oxidov (lebo Al má veľkú afinitu ku O)

- **aluminotermické zváranie** (napr. koľajníc) – požíva sa termit = zmes $Al_{\text{prášok}}$ + oxidy Fe
(pri zapálení = pri vysokej teplote sa Fe roztápa a dobre spája)

Zlúčeniny

✓ **Al_2O_3** - **oxid hlinitý**, minerál **korund**

- v prírode sa vyskytuje ako minerál **korund**, **jedna z najtvrdších látok**
- vzniká pri reakcii hliníka s kyslíkom, s vodou nereaguje
- **amfotérny** - rozpustný v kyselinách aj hydroxidoch
- s oxidmi kovov M^{II} tvorí podvojné oxidy $M^{II}Al_2O_4$ - tzv, **spinely**

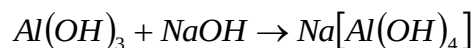
Použitie:

- má silne aktívny povrch a používa sa ako adsorpčné činidlo v chromatografii
- jeho farebné odrody - drahokamy: **rubín** - červený **smaragd** - zelený
zafír - modrý **topás** - žltý
- z čistého sa vyrábajú syntetické rubíny - ložiská presných strojov (hodinky, kompasy)
- do laserov

$Al(OH)_3$ – **hydroxid hlinitý**

- je tiež **amfotérna** látka

- s kyselinami reaguje za vzniku hlinitých solí: $2Al(OH)_3 + 3H_2SO_4 \rightarrow Al_2(SO_4)_3 + 6H_2O$
- s hydroxidmi reaguje za vzniku komplexných hydroxohlinitanov:

- vo vode nerozpustná slabá zásada

- patrí medzi látky prítomné v nespočetnom množstve antacid – má schopnosť adsorbovať ióny H^+
- používa sa pri hnačke - podieľa sa v liekoch na zapríčinenie zápchy
- v antacidách sa často kombinuje s hydroxidom horečnatým, ktorý hnačku zapríčiňuje (ich laxatívne a protilaxatívne účinky sa navzájom anulujú)
- $Al(OH)_2Cl \cdot 2 H_2O$ – sťahuje potné žľazy a preto chemicky bráni vzniku potu
→ používaný v **antiperspirantoch**

soli hlinité

a) silných kyselín

- sú vo vode rozpustné, ich **vodné roztoky obsahujú komplexné katióny** $[Al(H_2O_6)]^{3+}$
- majú **kyslý charakter**, kryštalizujú ako hydráty zvyčajne s vysokým počtom molekúl H_2O
 $Al_2(SO_4)_3 \cdot 18H_2O$ - **síran hlinitý**
- vzniká rozpúšťaním $Al(OH)_3$ v H_2SO_4

Použitie:

- na morenie tkanín – aby dobre viazali farbivá
- v papierenskom priemysle – pri výrobe voskového papiera
- na čistenie vody (vo vode hydrolyzuje za vzniku objemnej zrazeniny zásaditých síranov hlinitých, ktorá strhuje jemne rozptýlené a škodlivé organické látky, čím zvyšuje účinnosť filtrov v čistiacich staniciach)

b) slabých kyselín

- majú **zásaditý charakter**
- veľmi ľahko hydrolyzujú a z týchto dôvodov sa nedajú ani pripraviť

KAMENCE – podvojný síran

- kryštalizujú s 12 molekulami vody - $\cdot 12 H_2O$

$KAl(SO_4)_2 \cdot 12H_2O$ - **kamenec hlinito-draselný** M^I - kov s ox. číslom I - Na^+ , K^+ ... alebo NH_4^+

M^{III} - kov s ox. číslom III - Al^{III} , Cr^{III} , Fe^{III} , Ga^{III} , In^{III}

- používa sa na prípravu zásypov, na výrobu farebných lakov

KERAMIKA

- **hrubá** - tehliarsky tovar - tehly, škridle, rúry, ... – červená farba - obsahujú veľa Fe_2O_3
  - žiaruvzdorný tovar – šamot, magnezitové tehly, ...
- **jemná** - ľudová keramika, kuchynské nádoby, obkladačky, zdravotnícka keramika, výlevky
  - výrobky z **porcelánu** = taniere, sošky, chem. nádoby – odolávajú kyselinám
  - elektrotechnické potreby – dobrý izolátor
  - z veľmi čistého kaolínu - čistá biela hlina (jeho súčasťou je kaolinit –
 $Al_2(OH)_4[Si_2O_5]$)

SUROVINY

- vhodne zmiešané a dobre rozomleté - hliny, íly, živce a kremeň – sa rozriedňujú vodou na tvarovateľnú hmotu a tá sa formuje na želaný tvar – potom sa sušením zbavuje časti vody – vypaľovanie – po ochladení vznikne tvrdý neroztaviteľný výrobok – často sa potom ešte pokrýva glazúrou = nerozpustnou, hladkou a lesklou sklovitou vrstvou, ktorá sa často aj farbí a zdobí (živcové, ciničité, olovnaté a soľné glazúry)